

УДК 81'373.7:159.942:811.111=161.2

ТРОФІМОВА О.В.

(Донецький національний університет)

СЕМАНТИКА І СТРУКТУРА ВИГУКОВИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ НЕГАТИВНИХ ЕМОЦІЙ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

У статті уточнена суть вигуківих фразеологічних одиниць (ФО), виокремлені концепти негативних емоцій, вербалізовані вигуківими ФО, описані структурні типи ФО, встановлені продуктивні компоненти, які складають образну основу ФО. Увага приділяється універсальним та етноспецифічним особливостям семантики і структури вигуківих ФО у неблизькоспоріднених мовах.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, вигук, негативні емоції, концепт, компонент

Трофимова Е.В. Семантика и структура междометных фразеологических единиц, обозначающих негативные эмоции в английском и украинском языках. В статье уточнена сущность междометных фразеологических единиц (ФЕ), выделены концепты негативных эмоций, вербализованные междометными ФЕ, описаны структурные типы ФЕ, установлены особенности семантики и структуры ФЕ в разноструктурных языках.

Ключевые слова: фразеологическая единица, междометие, негативные эмоции, концепт, компонент

Trofimova O.V. Semantics and structure of the interjectional phraseological units denoting negative emotions in the English and Ukrainian languages. In the paper the essence of the interjectional phraseological units is specified, concepts of verbalized negative emotions are highlighted, structural types of the phraseological units are distinguished, productive components are singled out. The paper focuses on universal and specific features of the semantics and structure of the interjectional phraseological units in different languages.

Key words: phraseological unit, interjection, negative emotions, concept, component

1. Вигуківі фразеологічні одиниці як засіб вираження негативних емоцій. Емоції – одне з ключових понять у життєдіяльності людини, при цьому мова слугує як засіб розуміння та передачі інформації про емоції, які є сутність внутрішнього світу людини, недосяжні зовнішньому спостереженню. Вербалізація емоцій фразеологічними засобами мови привертає увагу багатьох сучасних лінгвістів (див. роботи О. О. Борисова, Н. Н. Волкової, М. В. Гамзюка, Н. В. Дорофєєвої, В. І. Дудки, Л. В. Мальцевої, Н. П. Силинської, А. Ш. Трахової та ін.). Незважаючи на це, зіставний аналіз фразеологічних одиниць (ФО), які виражають негативні емоції, на матеріалі неблизькоспоріднених англійської та української мов не був предметом окремого дослідження, що зумовлює актуальність цієї роботи. Матеріал дослідження складають 186 англійських ФО та 365 українських ФО, отримані методом суцільної вибірки з фразеологічних словників англійської та української мов. Наприклад, англ. *hang it all!* ‘хай йому чорт! (вигук незадоволення, досади тощо)’, *damn your eyes!* розм., грубо ‘будьте ви прокляті!’, укр. *хоч у петлю (у зашморґ) лїзь* ‘уживається для вираження відчаю, безвихідного становища’, *сїль тобі на язык [печина в зуби (у вічі)]* ‘уживається як прокляття і виражає побажання невдачі, лиха, всього недоброго’.

Об’єктом дослідження виступають вигуківі ФО, що позначають негативні емоції в англійській та українській мовах. Предметом дослідження постають особливості структури та семантики вигуківих ФО на позначення негативних емоцій у різноструктурних англійській та українській мовах. Метою дослідження, представленого у цій статті, є вивчити структурно-семантичні особливості вигуківих ФО на позначення негативних емоцій у англійській та українській мовах.

Вигуківі ФО – стійкі мовні утворення, які слугують для вираження різноманітних почуттів, емоційних переживань, властивих людині. Особливий статус вигуківих ФО на позначення негативних емоцій визначається специфікою їхньої семантики. Характерна властивість вигуківих ФО полягає у тому, що вигуківі ФО не називають емоції, а особливим способом сигналізують про них [Телия 1996, с. 115]. Інакше кажучи, на відміну від інших ФО, які опосередковано вербалізують емоції, вигуківі ФО безпосередньо виражають емоції. Тобто вигуківі ФО не виконують номінативну функцію [Алефиренко, Семененко 2009]. Як зазначає О. В. Кунін, для семантики таких ФО характерно повне експресивне переосмислення [Кунін

1996, с. 331]. Цю думку поділяє Л. Ф. Козирева, яка доводить, що вигуківі ФО виникають не за рахунок десемантизації компонентного складу, а у результаті переосмислення, яке переводить вислів в цілому у розряд одиниць вторинної номінації [Козирева 1989, с. 74]. Незважаючи на роздільнооформленість, вони є цілісними одиницями і характеризуються семантичною неподільністю: «Семантичні зв'язки у таких словосполученнях й реченнях дуже тісні, значення випливає з усього словосполучення чи речення» [Каптюрова 2005, с. 6].

Семантична дифузність вигуківих ФО відзначається багатьма дослідниками (див. [Волкова 2005; Козирева 1989; Кунин 1970, 1996; Смахнюк 2009] та ін.). Як зазначає О. В. Каптюрова, вигуки «пов'язані з емоційною, чуттєвою стороною життя людини, їхнє конкретне значення виявляється, як правило, у висловленні й пов'язане з інтенцією мовця. Вони відбивають дійсність у нерозчленованих уявленнях і поєднують емоційне й раціональне» [Каптюрова 2005, с. 6]. Семантична дифузність вигуківих ФО пов'язується з їхньою здатністю виражати різні, іноді діаметрально протилежні, почуття. Питання про їх граматичну природу є також дискусійним, оскільки вони можуть трактуватися як речення або слова-речення [Кунин 1970, с. 314-315].

2. Структурно-семантична характеристика вигуківих ФО на позначення негативних емоцій в англійській мові. Фразеологізми в англійській мові, як правило, є полівалентними, тобто виражають декілька різних емоцій, наприклад, *dear me!* 'Боже мій! (вигук, що виражає нетерпіння, жаль, співчуття, подив і т. ін.)', *God damn (it)!* 'нехай йому чорт! (вигук, що виражає досаду, роздратування і т.ін.)'. З'ясовано, що досліджувані вигуківі ФО функціонують для вербалізації достатньо широкого кола концептів негативних емоцій: *SURPRISE ((Well) what do you know!* розм. 'як вам це подобається!' – something that you say when you are surprised by a piece of information [Cambridge Idioms Dictionary 2006, p. 456]), *ANGER (I could (just) spit!* informal 'я не тямив себе від злості!' – something that you say when you are very angry, usually because of something someone has done [Cambridge Idioms Dictionary 2006, p. 393]), *CONTEMPT (marry come up!* заст. 'ось тобі і маєш!, оце так! (вираз презирства, обурення, здивування)'), *ANNOYANCE (for crying out loud!* 'чорт забирай! (вигук, що виражає подив, досаду)'), *DISAPPROVAL (the idea of it!* 'лише подумати! (вираз незадоволення, несхвалення)'), *SHAME (shame on you!* розм. 'як вам не сором!, соромтесь!, ганьба!'), *DISGUST (I wouldn't touch him / smth with a barge(-)pole* 'мені огидно було б до нього доторкнутися'), *HATRED (I, you, etc. would rather have one's room than one's company* 'я його, її і т.д. ненавиджу, не хочу і бачити') та інші.

Структурно вигуківі ФО не є однорідними, аналіз структури ФО цієї групи дозволив виділити вигуківі ФО зі структурою словосполучення (89 ФО, 48%, наприклад, *dear me!* 'оце так!, Боже мій!' (вигук здивування, обурення, жалю), *holy cow!* 'Боже мій!, Батечки!') і ФО зі структурою речення (97 ФО, 52%). Вигуківі ФО зі структурою речення мають будову стверджувального (*I, he etc. should see one father / further first* 'хай він, вона і т.д. забирається до всіх чортів, під три чорти'), питального (*what do you know (about that / this)?* амер., розм. 'можете уявити собі щось подібне?'), окличного (*I'll be a monkey's uncle!* old-fashioned 'Оце так!'), спонукального (*get knotted!* розм. 'забирайся геть!, іди до біса!') речення.

Вивчення компонентного складу ФО дозволяє виявити особливості образного мислення представників англійського соціуму. Склад досліджуваних ФО активно формують компоненти на позначення релігійних істот, серед яких Бог та чорт. До структури ФО входять компоненти: Бог, евфемістичні позначення Богу, Ісус Христос, поняття, що згідно релігійних традицій пов'язані з Богом, імена святих (God, Lord, Gad, Gar, Gosh, Jesus (Christ), Heaven(s), George, Peter), наприклад, *God bless you!* 'Боже мій! Боже, помилуй нас!' (вигук здивування, страху тощо), *Lord have mercy (on us)* 'Боже мій!' (вигук здивування), *by Gad!* 'клянусь Богом!; їй-бо!; оце-так!; ось тобі й маєш!' (вираз здивування, досади тощо), *for Christ's sake!* 'ради Бога! Заради всього святого! Скажіть на милість! (вигук, що виражає здивування, досаду тощо)', *By George!* 'клянусь Богом!; їй-бо!; оце-так!; ось тобі й маєш!' (вираз здивування, досади тощо). Компонентами багатьох ФО також стали: позначення диявола та його прізвиська (devil, deuce, the Lord Harry), поняття, що асоціюються з нечистою силою (hell,

blazes, Jericho), наприклад, *death and the devil* ‘чортівиння!, прокляття!, Боже мій!’ (вигук здивування, обурення, досади тощо), *hell's bells* розм. ‘хай йому чорт!’, *by the Lord Harry!* ‘чорт забирай!’.

Аналіз матеріалу показує, що переважаюча частина таких ФО лексикографічно марковані позначками, серед яких частотними є розмовні або розмовно-фамільярні (наприклад, *go jump in the lake* ‘йди до біса! забирайся геть!’), грубі (наприклад, *son of a bitch* ‘нехай йому чорт!’), просторічні (наприклад, *by cripes!* ‘нехай йому чорт!’), informal (*Get lost!* very inf. ‘забирайся геть!’). Зазначені позначки свідчать про розмовний характер вживання таких ФО та високу ступінь їхньої емоційної насиченості.

3. Особливості структури та семантики вигуків ФО на позначення негативних емоцій в українській мові. ФО в українській мові, які виражають негативні емоційні реакції мовця на слова співбесідника чи ситуацію, характеризуються широким спектром семантики – це застереження, погрози, побажання, лайки, прокльони тощо, наприклад, *туди до лиха!* ‘уживається для вираження незадоволення, розчарування, здивування, обурення з приводу чогось неприємного, несподіваного і т.ін.’, *щоб ні життя ні добра* ‘уживається як прокляття і виражає недобрі побажання’, *матері твоїй (його і т.ін.) дуля* ‘лайливий вираз на означення образу на когось, невдоволення кимось’.

Українським ФО притаманна семантична дифузність, тобто вони можуть виражати різні емоції, наприклад, *ох (ой) [мені] лихо!* ‘уживається для вираження хвилювання, заклопотаності, страху, відчаю, досади, здивування і т.ін.’, *скажи (скажіть) на милість [божу (Бога)]* ‘уживається для вираження подиву, незадоволення, розгубленості, сумніву і т.ін.’, *[чи] ти ба!* ‘уживається для вираження здивування, подиву, докору, обурення’. У деяких випадках ФО виражають амбівалентні емоції, як позитивні, так і негативні, наприклад, *[ой] мати Божа* ‘уживається для вираження позитивних або негативних емоцій: радості, здивування, захоплення, переляку і т.ін.’, *[ой (ох)] матінко [ж] моя [рідна]!* ‘уживається для вираження захоплення, здивування, радості, незадоволення і т.ін.’

Значна кількість ФО виражають емоційний стан **НЕЗАДОВОЛЕННЯ**, який можна тлумачити як індикатор достатньо широкого кола негативних емоцій. Аналізовані ФО також актуалізують такі концепти негативних емоцій: **ПОДИВ** (*бісова (клята) баба* лайл. ‘уживається для вираження здивування чи негативного ставлення до когось’), **ГНІВ** (*сто чортів* лайл. ‘уживається для вираження гніву, роздратування і т.ін.’), **ДОСАДА** (*враг його (рідко тебе і т.ін.) бери* лайл., заст. ‘уживається для вираження великого незадоволення, роздратування або досади через когось чи щось’), **СТРАХ** (*ой (о, рідко і) леле (леле-леле)* ‘уживається для вираження здивування, страху, жалю, захоплення і т.ін.’), **ПРЕЗИРСТВО** (*щоб чорт (враг) побрав (узав, забрав)* лайл. ‘уживається для вираження незадоволення ким-небудь, зневаги до когось, побажання зла та позбутися його’), **ОСУД** (*щоб (бодай, хай би) муха вбрикнула* ‘уживається для вираження удаваного незадоволення, недоброго побажання комусь, несхвалення чого-небудь’), **ВІДЧАЙ** (*в Бога* ‘уживається для вираження розпачу, безнадійності і т.ін.’), а також концепти **НУДЬГА**, **ПРОВИНА**, **СОРОМ**, **НЕНАВИСТЬ**, **ГОРЕ**, **НІЯКОВІСТЬ / РОЗГУБЛЕНІСТЬ**.

З точки зору структури досліджувані ФО будуються як словосполучення (139 ФО, 38%, наприклад, *чортів пеньок* ‘уживається як лайка і виражає незадоволення ким-небудь’) та речення (226 ФО, 62%, наприклад, *лиха (вагова, вража і т.ін.) мати (матір) знає (зна)* фам. ‘уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь’). З погляду повноти речення ФО розподіляються на повні (*ледащо носить* фам. ‘уживається для вираження незадоволення тим, хто невчасно або довго ходить, їздить, перебуває де-небудь’) та неповні еліптичні (*хоч вішайся* ‘уживається для вираження відчаю, безсилля у зв’язку з нудьгою, неможливістю у зв’язку з нудьгою, неможливістю знайти вихід з важкого становища’). За своєю комунікативною спрямованістю ФО групи мають структуру стверджувального (*[ось] я тобі (вам і т.ін.) дам* ‘уживається для вираження великого незадоволення чіми-небудь діями, вчинками, словами та погрози покарати його’), заперечного (*не взяв ворог (враг)* ‘уживається для вираження захоплення, здивування з якого-небудь приводу або незадоволення кимсь, чимсь’), окличного

([що] я сказав! ‘уживається для вираження нетерпіння, роздратування тим, що не виконують щойно віддане розпорядження’), спонукального (*бий тебе (його і т.ін.) коцюба* лайл. ‘уживається для вираження незадоволення, обурення’, *бодай (щоб) добра (долі) не було* лайл. ‘уживається як прокляття і виражає надзвичайно велике незадоволення, обурення з приводу когось, чогось’), питального (*що за птиця?* зневажл. ‘уживається для вираження зневаги, приниження і т.ін. кого-небудь’) речення. Слід зазначити, що найбільш поширеним типом є спонукальні речення, що можна пояснити їхнім функціональним призначенням – виразити недобрі побажання, прокльони на адресу людини / об’єкту тощо, які викликають негативні емоції.

Аналіз ФО засвідчує активність певних груп компонентів, серед яких насамперед слід відзначити релігійних персонажей – Бог, диявол. Дібраний матеріал відображає етнокультурну інформацію та свідчить про те, що аналізовані ФО увібрали ідеї християнської релігійної концепції, яка домінує в українському суспільстві. Найбільша кількість таких вигуківих ФО своєю образністю апелюють до образу диявола, який постає в різних іпостасях – чорт, біс, сатана, гаспид, лихий, ворог, дідько, нечиста сила, чортова (вража, нечиста іт.ін.) матір, батько, діти тощо, наприклад, *якого чорта (гаспида)* грубо ‘уживається для вираження незадоволення чим-небудь’, *дідько б тебе (його, вас і т.ін.)* взяв лайл. ‘уживається для висловлення невдоволення, обурення, досади чи захоплення, здивування і т.ін. кимось або чимось, часто з гумористичним відтінком’, *яка [нечиста] сила занесла (понесла)* грубо ‘уживається для вираження незадоволення, шкодування з приводу прибуття або небажаного відправлення кого-небудь кудись’, *що за вража (нечиста, лиха і т.ін.) мати!* фам. ‘уживається для вираження здивування, досади, незадоволення і т.ін.’. Отримані дані щодо високої продуктивності компонентів – позначень диявола знаходять підтвердження в інших працях. Дослідження Г. Т. Кузь свідчить про те, що вагоме місце в образному світі вигуківих ФО складають демонічні персонажі, при цьому назви нечистих сил *чорт, дідько, нечистий* та ін. найчастіше виступають у контексті проклять, афективних вигуків, що виражають агресивні емоції [Кузь 2000]. ФО з компонентом *Бог* є не такими продуктивними, наприклад, *Бог (Господь) зна що таке* ‘уживається для вираження негативного ставлення до кого-, чого-небудь, незадоволення кимось, чимось’, *щоб тебе (вас і т.ін.) Бог (Господь) побив (покарав)* лайл. ‘уживається як прокляття і виражає побажання невдачі, лиха, всього недоброго’. Приклади свідчать, що емоційний світ українців тісно пов’язаний з християнською моделлю світу – у наведених ФО Бог трактується як всемогутній Творець, здатний покарати, а демонічні сили як такі, що завдають людині шкоди та приносять нещастя. Окрім того, активними компонентами у складі досліджуваних ФО є такі, що пов’язані з різними хворобами або фізичними розладами організму та тіла людини – такі ФО в основному виступають як звертання мовця до людини, яка викликає негативну емоцію, та експлікують недобрі побажання мовця до цієї людини занедужати: *хай (нехай) би грець забрав (узав)* лайл. ‘уживається для вираження сильного незадоволення ким-, чим-небудь, зневаги, зла до когось – чогось, недоброго побажання позбутися його’, *бодай (щоб і т.ін.) руки і ноги поламало* ‘уживається як лайка з побажанням чогось недоброго’, *хай (нехай) язик відсохне (усохне)* ‘уживається для вираження великого незадоволення чиїми-небудь словами, розмовами’.

У результаті аналізу встановлено, що 151 ФО (41%) лексикографічно марковані позначками *лайл., грубо, ірон., заст., зневажл., фам.* (що свідчить про високий ступінь емоційного навантаження, притаманний розмовному стилю вживання таких ФО), при цьому варто відзначити, що найбільш поширеною є ремарка *лайл.*, наприклад, *вражій (сучий, дияволів, іродів, чортів, гадів, песький і т.ін.) син* лайл. ‘уживається для вираження незадоволення, обурення ким-небудь’, *погибелі нема (немає)* лайл. ‘уживається як лайка для вираження крайнього незадоволення ким-небудь і виявлення недобрих побажань комусь’, *спасибі вашої тьоті (вашому батькові)* ірон. ‘уживається для вираження незадоволення тим, з чим хто-небудь не може погодитися або чогось не може прийняти’, *що за чортівиння (чортівня)!* грубо ‘уживається для вираження незадоволення, обурення або здивування з приводу когось, чого-небудь’.

4. Висновки. У результаті зіставного аналізу структурно-семантичних особливостей досліджуваних ФО отримані такі висновки.

4.1. Вигукова фразеологія англійської та української мови концентрує у своїй семантиці багатство емоційної сфери людини. Специфіка вигукових ФО полягає у наявності “емоційного заряду”, вони за своєю природою виступають засобом вираження емоцій.

4.2. Універсально значущою є тенденція ФО обох мов до об’єктивізації широкого кола концептів негативних емоцій, серед яких *SURPRISE / ПОДИВ, ANGER / ГНІВ, CONTEMPT / ПРЕЗИРСТВО, ANNOYANCE / ДОСАДА, DISAPPROVAL / ОСУД, SHAME / СОРОМ, HATRED / НЕНАВИСТЬ*. Розбіжності між мовами простежуються у наявності певних концептів, які зафіксовані лише в одній мові та не зафіксовані або репрезентовані поодинокими ФО в мові зіставлення (англ. концепт *DISGUST*, укр. концепти *НЕЗАДОВОЛЕННЯ, ВІДЧАЙ, СТРАХ, НУДЬГА, СОРОМ, ПРОВИНА, ГОРЕ, НІЯКОВІСТЬ / РОЗГУБЛЕНІСТЬ*). Національно-культурна специфіка вербалізації негативних емоцій засобами вигукових ФО простежується в кількісному домінуванні та більшій репрезентативності концептів негативних емоцій в українській мові, порівняно з англійською, що, очевидно, вказує на специфіку менталітету україномовної особистості, який формується та певним чином зумовлюється історичним розвитком нації.

4.3. Аналіз матеріалу з точки зору структури показав, що в обох мовах набору в різній мірі домінують ФО зі структурою словосполучення, при цьому частка таких ФО в англійській мові значно переважає ФО в українській мові (англ. – 48% ФО, укр. – 38%). Щодо ФО зі структурою речення, вони репрезентовані різними комунікативними типами: стверджувальними, питальними, окличними, спонукальними; заперечні речення зафіксовані лише в українській мові.

4.4. Різні образи, які лежать в основі вигукових ФО на позначення негативних емоцій в англійській та українській мовах, відтворюють загальноуніверсальні та національно-детерміновані особливості переживання негативних емоцій представниками двох мовних соціумів. В образній складовій як англійських, так і українських ФО простежується помітна роль релігійної концепції, яка проявляється у продуктивності компонентів на позначення релігійних істот. Особливістю української мови є продуктивність фразеологічних компонентів на позначення хвороб та дисфункцій організму.

4.5. Досліджувані ФО характеризуються як такі, що належать до різних функціональних стилів. Загалом прикметною рисою вигукових ФО є їхня емоційна насиченість. На противагу англійським ФО, більшість яких характеризується як розмовні, українські ФО найчастіше позначаються як лайливі.

Перспективою подальших досліджень є вивчення особливостей функціонування вигукових ФО, що позначають емоційно-почуттєві переживання людини, у дискурсі.

Література

- Алефиренко Н. Ф. Фразеология и паремиология / Н. Ф. Алефиренко, Н. Н. Семененко. – М.: Флинта: Наука, 2009. – 344с.
- Волкова Н. Н. Русская эмотивная фразеология в языке и тексте: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Н. Н. Волкова. – Воронеж, 2005. – 221 с.
- Каптюрова О. В. Вигуки сучасної англійської мови (системний та дискурсивний аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. В. Каптюрова. – К., 2005. – 21 с.
- Козырева Л. Ф. Междометные устойчивые фразы в аспекте теории номинации / Л. Ф. Козырева // Фразеологическая номинация: Особенности семантики фразеологизмов: [межвуз. сб. науч. тр.]. – Ростов н/Д.: РГПИ, 1989. – С. 72-80.
- Кузь Г. Т. Вигукові фразеологізми української мови: етнолінгвістичний та функціональний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. Т. Кузь. – Івано-Франківськ, 2000. – 19 с.
- Кунин А. В. Английская фразеология (теоретический курс) / А. В. Кунин. – М.: Высшая школа, 1970. – 344 с.
- Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка / А. В. Кунин. – М.: Высш. шк., 1996. – 381 с.
- Смашнюк О. І. Маркери емоційності у спонтанній комунікації: (на матеріалі Британського національного корпусу текстів): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. І. Смашнюк. – К., 2009. – 20 с.
- Телия В. Н. Русская фразеология / В. Н. Телия. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
- Cambridge Idioms Dictionary*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 505 p.